

DOI: <https://doi.org/10.36719/2707-1146/33/65-71>

Elvina Məmmədova
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
magistrant
elyakerimli11@gmail.com

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİMİZDƏ ERMƏNİSTANIN TÖRƏTDİYİ EKOSİD CİNAYƏTLƏR

Xülasə

Ermənistan 30 il ərzində Azərbaycan Respublikasına qarşı ekoloji terror hadisələri həyata keçirib. İşğal altında olan ərazilərimizdə ermənilər tərəfindən təbii sərvətlərimiz viran olunub, yandırılıb, su ehtiyatları çirkləndirilib, 60 min hektara yaxın meşə sahəsi yandırılaraq məhv edilib. Ümumilikdə Ermənistan tərəfindən regionun ekologiyasına böyük zərər vurulub. Təcavüzkar Ermənistan tərəfindən qəsdən törədilən bu ekoloji terror hadisələri nəticəsində bölgədə ciddi fəsadlar yaranıb, təbii bitki örtüyü, min illərlə əmələ gələn torpağın üst münbit qatı tamamilə yanıb, Azərbaycanın "Qırmızı kitab"ı və Beynəlxalq Qırmızı Siyahıya daxil olmuş nadir, sayı kəskin sürətlə azalan bitki və heyvan aləmi məhv edilib. Heyvanların yaşayış məskənləri dağıdılıb, ekosistemin tarazlığı pozulub, ətraf mühit komponentlərinə ciddi ziyan dəyib. Ermənistan tərəfindən işğalda saxlanılan Azərbaycan ərazilərində ekoloji mühitdən danışmaq belə mümkün deyil. Ermənistanın işğalçılıq siyasəti təkcə Azərbaycan Respublikasının deyil, ümumilikdə bölgənin təbii ekoloji mühitini təhlükə altına alıb. Azərbaycan ərazilərinin talan edilməsi, düşmənin bu torpaqlarda flora və faunanı məhv etməsi bütün Qafqazın ekoloji vəziyyətinə çox böyük mənfi təsir göstərüb. 44 gün davam edən Vətən müharibəsi zamanı da Ermənistan döyüş bölgəsindən kənarda yaşayan mülki əhaliyə, ekoloji mühitə, təbii sərvətlərə, regionun ümumdünya əhəmiyyətinə malik bioloji müxtəlifliyinə, zəngin meşə sahələrinə yenidən qəsd etdi.

Açar sözlər: *ekosistem, ekoloji balans, ekoloji mühit, flora və fauna örtüyü, meşə sahəsi, təbii sərvətlər, bioloji müxtəliflik, talan etmək, məhv olmaq*

Elvina Mammadova
Azerbaijan State Agrarian University
master student
elyakerimli11@gmail.com

Ecocide crimes committed by Armenia in our territories freed from occupation

Abstract

For 30 years, Armenia has carried out ecological terrorist incidents against the Republic of Azerbaijan. In our territories under occupation, our natural resources were destroyed, burned, water resources were polluted by the Armenians, nearly 60 thousand hectares of forest area were burned and destroyed. In general, Armenia has caused great damage to the ecology of the region. As a result of these environmental terrorist incidents deliberately committed by the aggressor Armenia, serious consequences have arisen in the region, the natural vegetation, the top fertile layer of the soil formed over thousands of years has been completely burned, the rare and rapidly decreasing plants and animals included in the "Red Book" of Azerbaijan and the International Red List the animal world has been destroyed, the habitats of animals have been destroyed, the balance of the ecosystem has been disturbed, and environmental components have been seriously damaged. It is not even possible to talk about the ecological environment in the territories of Azerbaijan occupied by Armenia. Armenia's policy of aggression has endangered the natural ecological environment not only of the Republic of Azerbaijan, but of the region as a whole. The looting of Azerbaijani territories and the enemy's destruction of flora and fauna in these lands had a very negative impact on the ecological situation of the entire Caucasus. During the 44-day Patriotic War, Armenia again

invaded the civilian population living outside the war zone, the ecological environment, natural resources, biological diversity of the region of global importance, and rich forest areas.

Keywords: *ecosystem, ecological balance, ecological environment, flora and fauna cover, forest area, natural resources, biological diversity, looting, destruction, occupation policy*

Giriş

Ermənistanın törətdiyi ekoloji terrorun, təbiətə vurduğu fəsadların miqyası o qədər böyükdür ki, onu heç zaman tamamilə aradan qaldırmaq mümkün olmayacaq. Ermənilərin törətdiyi ekoloji amansızlıq, meşələri, flora və faunanı məhv etməsi, çayları çirkləndirməsi təkcə Azərbaycana qarşı deyil, bütün dünyaya qarşı bir cinayətdir, çünki ermənilərin bu amansızlığı nəticəsində regionda ekoloji balans pozulub. Rəqəmlərə diqqət yetirsək, ermənilərin təbiətə qarşı törətdiyi amansızlığın nə qədər böyük miqyasda olduğunu aydın şəkildə görə bilərik.

Erməni terrorçuları tərəfindən zəbt olunmuş qədim Azərbaycan torpaqlarında mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemi, 927 kitabxana və orada saxlanılan 4,6 milyon nüsxə kitab talan və məhv edilmişdir. Bundan başqa 13 dünya əhəmiyyətli (6 memarlıq və 7 arxeoloji), 292 ölkə əhəmiyyətli (119 memarlıq və 173 arxeoloji) və 330 yerli əhəmiyyətli (270 memarlıq, 22 arxeoloji, 23 bağ, park, monumental və xatirə abidələri, 15 dekorativ sənət nümunəsi) tarix və mədəniyyət abidələri yerlə yeksan edilmişdir. Bunlarla yanaşı, 40 mindən artıq əşyanın toplandığı 22 muzey, 808 klub, 4 teatr və 2 konsert müəssisəsi, 8 mədəniyyət və istirahət parkı, 4 rəsm qalereyası, 85 musiqi məktəbi dağıdılıb. Təqribi hesablamara görə Azərbaycanın kitabxana-informasiya sahəsinə 20 milyon 815 min ABŞ dolları həcmində maddi ziyan dəymişdir. Keçmiş SSRİ-də yeganə olan Ağdam Çörək muzeyi şəhərin bombardmanı zamanı yerlə yeksan edilmiş, dünya şöhrətli Kəlbəcər tarix-diyarşünaslıq muzeyinin 13 minədək, Laçın tarix-diyarşünaslıq muzeyinin 5 mindən çox qiymətli və nadir əşyası Ermənistanı daşınmışdır. Şuşanın zəbt edilməsi nəticəsində mədəniyyətimizə olduqca ağır zərbə endirilmişdir. Təkcə Şuşa şəhərində 32 kitabxana, 5 muzey, 17 klub, 8 mədəniyyət evi dağıdılmış, viran edilmişdir. Muzeylərdən ümumdünya əhəmiyyətli 40 minə yaxın nadir muzey əşyaları, Azərbaycan xalqının tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı qiymətli eksponatlar, rəsm və heykəltaraşlıq əsərləri, dünya şöhrətli Azərbaycan xalçaları, dekorativ-təbii sənət nümunələri, əlyazmalar, arxiv sənədləri, Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin xatirə əşyaları və digər qiymətli materiallar qarət edilmişdir (Rzazadə). İşğaldan azad olmuş torpaqlarımız həm Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı, həm də İkinci Qarabağ müharibəsində kifayət zərərə məruz qalıb. Müharibə özü də təbiətə təsirsiz ötüşmür. Müharibədə istifadə olunan silahlar təbiətə zərər verir və heyvanların yuvalarını tərk etməsinə səbəb olur.

Təbiət elə varlıqdır ki, antropoloji amillər təsir etməsə, özü-özünü zaman keçdikcə bərpa edə bilər. Əsas odur ki, xüsusi mühafizə olunsun. Qarabağın təbiətinin flora və faunasının bərpa oluması üçün şərait yaransın. Beləliklə, bitki və heyvanat aləmi özünü bərpa edə biləcək. Meşələrimizin qırılması və yandırılması, su ehtiyatlarının çirklənməsi, flora və faunanın məhv edilməsi, regionda yerin təkinin talan edilməsi nəticəsində ekoloji tarazlıq pozulmuşdur. Bu regionda ətraf mühitin deqradasiyası o qədər maneəsiz şəkildə baş verirdi ki, hətta Ermənistanın özündəki ekoloji təşkilatları belə narahat edirdi. İşğaldan azad edilən ərazilərdə apardıqları monitoring zamanı təbii sərvətlərimizin talan edilməsinin, meşələrdə çoxillik qiymətli ağacların kəsilməsinin (daşınmasında Ermənistan silahlı qüvvələrinin şəxsi heyətindən və ona məxsus olan hərbi texnikadan istifadə edilməsi) bir daha ortaya çıxıb. Qazax rayonu istiqamətində, Murov dağ silsiləsi boyu, Ağdərə istiqamətində Talış, Gülüstan, Baranbart meşə ərazisində, Qubadlının Əyin, Hərtiz, Zor, Fərcan meşələrində 100 hektarlarla sahədə fıstıq, saqqız, göyüş, şam, palıd, vələs və s. çoxillik ağaclar kəsilib və Ermənistan ərazisinə daşınıb. Arazboyu ərazilərdə aparılan monitoring və müşahidələr sübut etdi ki, yaşayış məntəqələrində olmuş bütün evlər, binalar, tarixi abidələr, qəbristanlıqlar tamamilə dağıdılıb, yolların kənarındakı tut, qovaq, çinar, şam və meyvə ağacları kəsilib, bəzi yerlərdə isə qiymətli ağaclar yandırılıb. Meşələrdə və yaşıllıq massivlərində qəsdən törədilmiş yanğınlar nəticəsində bitki örtüyü, münbit torpaq qatı və digər canlı aləm tamamilə məhv edilib. Azərbaycan təbiəti üçün xarakterik olan landşaftlar, yüzillik ağaclar, şlalələr, mineral bulaqlar, təbii mağaralar, mədəni park nümunələri, unikal geoloji çıxıntılar, paleontoloji laylar məhv edilib (Hüseynov).

Biosferin bir hissəsini təşkil edən meşələr canlıların qida zəncirini təşkil edir və burada müxtəlif bitki, heyvan növləri yaşayır. İşğal olunmuş ərazilərdə meşələrin qırılması artıq kütləvi hal alıb. Bunun əsasını 1988-ci ildə Ermənistanın “Kanakaner” alüminium zavodu öz işçilərinə pansionat tikmək üçün Azərbaycanın müvafiq orqanları ilə razılaşmadan özbaşına Qarabağın Topxana meşəsində qiymətli ağacların vəhşicəsinə qırılması ilə qoyub. İşğal olunmuş ərazilərdə meşələrin qırılması həmin ərazidə ekoloji davamlılığın pozulmasına və Cənubi Qafqaz regionunda ekoloji qəzaların artmasına səbəb ola olub. Meşələr yalnız hərbi məqsədlər üçün deyil, tikinti materialı, mebel sənayesi və digər məqsədlərdə istifadə üçün hərbiçilərin köməyi ilə qırılaraq orada olan hərbi texnikanın vasitəsilə daşınır. Hazırda Ağdərə və Xankəndi istiqamətində meşə təsərrüfatlarının böyük ərazisini əhatə edən məhsuldar fıstıq meşələri, Laçın rayonun Şəlvə dərəsindəki dekorativ tipli oduncaqlı iri gövdəli qırmızı palıd meşələri, Bəsitçay qoruğundakı möhtəşəm çinar və qoz ağacları, Kəlbəcər meşə massivindəki ayı fındığı ağacları Ermənistan tərəfindən kütləvi şəkildə qırılaraq xarici ölkələrə satılır. Bəsitçay Dövlət qoruğundakı şərq çinarlarının bəzilərinin yaşı 1200-1500 ilə çatır. Onların gövdələrinin diametri 4 m, hündürlüyü 54 m-dən yuxarıdır (3). Avropada anaolqu olmayan bu nəhəng ağaclar işğalçı qüvvələr tərəfindən qəddarlıqla məhv edilib. Araz palıdını orada müvəqqəti məskunlaşmış ermənilər ilboyu yanacaq kimi istifadə ediblər. Nəzarətdən kənarda qalmış, dünyada yalnız bu ərazidə bitən endemik bir növün kütləvi şəkildə doğranmasını ekoloji cinayət kimi qiymətləndirmək olar (Mahmudov, 2008).

Biomüxtəlifliyin məhv edilməsi - Azərbaycan Respublikasının əvvəllər işğal olunmuş bütün ərazilərində 260 min hektara yaxın meşə ərazisi var idi, lakin son 30 il ərzində meşə sahəsi kəskin sürətdə azalmışdır. Sərsəng su anbarı (Tərtər rayonu) ərazisində su kanalının tikintisi məqsədilə geniş miqyasda meşələrin qırılması faktı qeydə alınmışdır. Qiymətli ağac növləri olan - qoz, palıd, Eldar şamı, xurma və xüsusi mühafizə altında olan digər ağaclar oduncaq tədarükü üçün qırılmış və mebel, çəllək və tufəng qundağı istehsalı üçün Ermənistan ərazisinə daşınmışdır. Ərazidə bitən 460-dan artıq yabanı və kol bitkilərinin 70-i endemikdir, yəni dünyanın başqa heç bir yerində təbii halda bitmir. Azərbaycanın azad olunmuş torpaqlarında 43 min hektar ərazisi olan təbiət qoruqları və təbiət yasaqlıqları – Bəsitçay və Qaragöl qoruqları, Laçın, Qubadlı, Arazboyu və Daşaltı yasaqlıqları yerləşir. İşğal olunmamışdan əvvəl bu ərazilərdə "Azərbaycan Respublikasının Qırmızı Kitabı"na daxil edilmiş çox sayda fauna və flora mühafizə olunurdu ki, artıq onların əksəriyyəti artıq məhv edilmişdir (5).

Şəkil 1. Kəsilmiş ağaclar (Azərbaycanın Kəlbəcər rayonu)

Şəkil 2. Ermənilərin ekoloji terroruna məruz qalmış Topxana meşəsi

Qəsdən törədilən yanğınlar – Azərbaycan rayonlarının ərazisində 28 illik işğal dövrü ərzində mütəmadi olaraq qəsdən yanğınlar törədilmişdir ki, bu da torpaq və meşə sahələrinin yanaraq kül olmasına gətirib çıxarmışdır. Erməni işğalçıları tərəfindən ağ fosforlu mərmilərin tətbiq edildiyini dəfələrlə bəyan ediblər. Bu maddə zəhərləmək və təhlükəli yanq izləri qoymaqla yanaşı, həm də söndürülməsi çətin olan yanğınlara da səbəb olur. Fosforlu döyüş sursatları düşmən ərazisinin yandırılması üçün istifadə olunan ən təhlükəli silah növüdür (Məmmədov, Xəlilov).

Şəkil 3. Laçın və Xocalıda baş verən meşə yanğınları

Şəkil 4. Erməni işğalçılarının Şuşa şəhərində meşə sahələrini yandırması

Su mənbələrinin çirklənməsi və mənimlənməsi - işğaldan azad edilmiş ərazilər həyat rəmzi olan su ehtiyatları ilə zəngin olan bir diyardır. Buradan axan Tərtərçayın uzunluğu 200 km, hövzəsinin sahəsi 2650 km²-dir. Əsas qolları soldan Levçay (uzunluğu 36 km), Ağdabançay (uzunluğu 19 km), sağdan Turağayçay (uzunluğu 35 km) çaylarıdır. Axımının 14%-i yağış, 28%-i qar, 58%-i isə yeraltı sular hesabına əmələ gəlir. Həkəri Kiçik Qafqazın Azərbaycan daxilində Tərtərçaydan sonra ikinci böyük çayıdır. Onun uzunluğu 113 km, hövzəsinin sahəsi 2570 km²-dir. Başlanğıcını Mıxtökən silsiləsinin cənub yamacından götürən Həkəri Şəlvəçay və Hocaşuçay çaylarının qovuşmasından əmələ gəlir, Zəngilan rayonunda Araz çayına birləşir. Bazarçay və ya Bərgüşad çayı Ermənistan və Azərbaycanın Qubadlı rayonundan keçir. Onun uzunluğu 178 km, hövzəsinin sahəsi 2711 km²-dir. Başlanğıcını Zəngəzur silsiləsinin şimal yamacından, 3040 m yüksəklikdə yerləşən Zaxa gölündən götürür. Həkəriçaya qovuşandan sonra nisbətən düzənlik sahə ilə axaraq bir sıra qollara ayrılır. Bütövlükdə, işğaldan azad edilmiş ərazilərdən 14 çay keçir. Bərgüşad, Lev, Zabux, Tutqun, Turqay, Bəsitçay, Qarqarçay, Quruçay, Köndələnçay kimi bol su

mənbələri də bu sırada yer alır (Müseyyib, 1998). Ermənilərin 30 il ərzində ekologiyamıza vurduqları ziyanı söhbət açarkən Oxçuçayın ekoloji fəlakət zonasına çevrilməsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Oxçuçay Ermənistanın Qafan rayonu və Azərbaycanın Zəngilan rayonu ərazisindən keçən çaydır. Uzunluğu 85 km, hövzəsinin sahəsi 1140 km olan bu çay başlanğıcını Zəngəzur silsiləsinin Qapıcıq dağından (3285 m) götürür. Sululuğu qar və yağış sularından, eləcə də yeraltı mənbələrdən yaranır. Oxçuçay, əslində Qafan və Qacaran dağ-mədən sənayesinin tullantılarını Ermənistan ərazisindən kənara çıxardan kollektor rolunda çıxış edir. Çünki bu mədənlərin tullantıları təmizlənmədən birbaşa Oxçuçaya buraxılır. Çayda zəhərli maddələrin miqdarı o qədər çoxdur ki, burada heç bir canlı yaşamır. Hətta bu çayın suyu ilə suvarılan torpaqlarda yetişdirilən məhsullarda da zərərli maddələr aşkarlanıb. Ermənistan Oxçuçayı ölü əraziyə çevirib (Məmmədov, Məmmədova, Hüseynli, Həşimov). Bəsitçay, Oxçuçay və Həkəri çaylarından su nümunələri götürülmüş və su keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün tədqiqatlar icra edilmişdir. Məlumdur ki, çay sistemlərində baş verən fiziki-kimyəvi proseslər su parametrlərindən asılı olaraq müxtəlif xarakterə malik olur. Götürülən nümunələrdə keyfiyyətin müəyyən edilməsi məqsədilə su parametrləri (pH, keçiricilik (Cond.), toplam həll olmuş qatı maddələr (TDS), duzluluq (Sal.), həll olmuş oksigen (DO), temperatur (T), radiasiya fonu (R)) ölçülmüş, nəticələr Cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl 1.
Həkəri və Oxçu çaylarından götürülən nümunələrin su parametrləri

Nümunə	ph	Cond.	TDS	Sal.	DO	DO	T	R
		μS/cm	mg/L	%	mg/L	%	°C	μs/h
Oxçuçay	7.87	508	254	0.03	8.89	96.2	19.2	0.047
Zəngilan, 3- cü Ağal, Həkəri çayı	8.04	320	160.7	0.02	9.59	103.6	19.1	0.043
Zəngilan, giriş körpü, Oxçuçay	7.93	506	253	0.03	8.44	91.3	17.2	0.047
Həkəri çayı	7.96	228	114.1	0.01	9.46	101.9	18.9	0.043

Nümunələrdən sonra atom absorbsiya spektrometri vasitəsilə metal tərkibinə görə analiz olunmuş, müəyyən edilmiş konsentrasiyalar Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən təqdim olunan içməli sularla icazə verilən hədd qiymətləri ilə müqayisəli şəkildə Cədvəl 2-də təqdim edilmişdir. Cədvəl 1 və 2-dən görüldüyü kimi tədqiq olunan su parametrləri və metalların konsentrasiyaları üzrə Bəsitçay və Həkəri çayında ölçülən qiymətlər ÜST tərəfindən içməli sular üçün məsləhət görülən limit qiymətindən aşağıdır. Lakin Ermənistan Respublikasının ərazisindən gələrək Azərbaycanın Zəngilan rayonu ərazisinə daxil olan Oxçuçayda Mn elementi üzrə 1.7-1.8 dəfə, Al elementi üzrə 3.1-3.6 dəfə, Fe elementi üzrə 6-7.5 dəfə konsentrasiya qiymətləri icazə verilən hədd qiymətlərindən yüksəkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, içməli sularla elektrik 30 keçiriciliyinin maksimal qiyməti ÜST tərəfindən 400 μS/cm olaraq müəyyənləşdirilmişdir. Oxçuçaydan götürülərək tədqiq olunan nümunələrdə keçiricilik qiymətləri (508 və 506 μS/cm) limit qiymətindən daha yüksəkdir ki, bu da indiki vəziyyətdə çayın içməli su mənbəyi kimi istifadə oluna bilməyəcəyindən xəbər verir. Bütün bunlar Oxçuçayın ölkə ərazisinə daxil olmadan əvvəl antropogen mənşəli çirkləndiricilərin təsirinə məruz qaldığını göstərir. Bu səviyyədə ağır çirklənmənin çay hövzəsindəki ekosistemə təsiri də qaçınılmazdır. Çirklənmə prosesinin Zəngilan rayonunun işğal altında olduğu uzun illər ərzində davamlı şəkildə həyata keçirilməsi istisna olunmadığına görə, çay yatağında su və dib çöküntüsü nümunələrində tədqiqat və monitoring işlərinin davam etdirilməsi çirklənmənin hərtərəfli öyrənilməsi və nəzarətdə saxlanılması baxımından zəruridir.

Cədvəl 2.
Tədqiq olunan nümunələrdə metalların ölçülən konsentrasiyası (µg/L)

	Cr	Mn	Ni	Zn	Al	Fe
Həkəri çayı, 3-cü Ağalı	0..1	7.592	<0.20	23.18	34.74	137.26
Bəsitçay	1.96	3.485	<0.20	3.47	46.86	111.9
Bulaq	6.03	3.477	0.27	7.16	15.1	29.82
Oxçuçay 1	1.09	181.8	<0.20	1508.8	725.7	182.3
Oxçuçay 2 körpü	1.45	170.84	0.53	732	629	2241
Həkəri çayı	0.57	21.644	2.19	17.35	48.1	274.41
ÜST	50	100	70	5000	200	300

Artıq azad edilən torpaqlarda su təsərrüfatının bərpası istiqamətində sürətli işlərə başlanılıb. Tezliklə bütün su mənbələri tam bərpa ediləcək və Qarabağ bölgəsinin torpaqlarına yeni həyat gələcək. 30 ilə yaxın Ermənistan tərəfindən işğalda saxlanılan Azərbaycan ərazilərində ekoloji mühitdən danışmaq belə mümkün deyil. Ermənistanın işğalçılıq siyasəti təkcə Azərbaycanın deyil, ümumilikdə bölgənin təbii ekoloji mühitini təhlükə altına alıb. Azərbaycan ərazilərinin talan edilməsi, düşmənin bu torpaqlarda flora və faunanı məhv etməsi bütün Qafqazın ekoloji durumuna çox böyük mənfi təsir göstərmişdir. Azad olunmuş ərazilərdə aparılan monitorinqlərin nəticələrinə əsasən, Qubadlı, Füzuli və Cəbrayıl rayonlarının ərazisində yaşı 1600, 900 və 500 il olan Şərq çinarlarının məhv edildiyi müəyyən olunub. Həmin ağacların yerində bitən 2 metrə qədər pöhrələr bu qədim çinarların bir neçə il əvvəl kəsildiyini təsdiqləyir. İlkin müşahidələr göstərir ki, Kəlbəcər rayonunda ermənilər tərəfindən təbiətə qarşı ekoloji cinayətlər həyata keçirilib. Xüsusən yol ətrafında xeyli sayda ağac kəsilib, çoxillik təbiət abidələri məhv edilib, təbii sərvətlər talan olunub. Ümumilikdə, göstəricilərə nəzər salarkən aydın olur ki, ermənilərin Kəlbəcərdə törətdiyi ekoloji terrorun izləri ürəkaçıcıdır (9).

Qarabağ işğaldan azad olunduqdan sonra ərazidə genişmiqyaslı bərpa tədbirləri işlərinə başlandı. Dövlət başçımızın tapşırığına əsasən Qarabağ bölgəsi daim inkişaf edərək yenidən əvvəlki çiçəklənən dövrünə qayıdacaq.

Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsini təmin etmək üçün idarəetmə, monitorinq və qiymətləndirilmə mexanizmi, o cümlədən tikinti və abadlıq işləri aparılacaqdır. Ərazidə yollar, meliorasiya və irriqasiya sistemləri, elektrik enerjisi, qaz, su təchizatı daxil olmaqla bərpa olunacaq və inkişaf etdiriləcəkdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdəki bütün mədəni-dini abidələrin bərpası nəzərdə tutulub. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə reallaşdırılan bərpa proqramı çərçivəsində, həmçinin üç onillik ərzində erməni vandalları tərəfindən dağıdılmış və yaxud təhqir edilmiş mədəni-dini abidələrimizə də, necə deyirlər, yeni həyat verilməsi nəzərdə tutulub və artıq bu istiqamətdə işlərə başlanılıb (10).

"İşğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış", "təmiz ətraf mühit və yaşıl artım ölkəsi" prioritetləri arasında tam sinerji təmin edilib: "Strateji sənədlərdə su ehtiyatlarının və tullantıların idarə olunması, hidrometeoroloji müşahidə və ətraf mühitin monitorinqi sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, bioloji müxtəlifliyin qorunması, meşə və yaşıllıq ərazilərinin mühafizəsi və genişləndirilməsi, torpaq ehtiyatlarının bərpası, mineral xammal bazasından səmərəli istifadə, iqlim dəyişmələrinin mənfi təsirlərinin azaldılması, ekoloji təmiz nəqliyyat vasitələrindən və yaşıl texnologiyalardan istifadənin dəstəklənməsi və sair məsələlər əsas prioritetlər kimi göstərilir". Qarabağ iqtisadi regionunda mədənçixarma, metallurgiya, yeyinti sənayesi, emal sənayesi, tikinti materiallarının istehsalı, turizm və rekreasiya, əczaçılıq, taxılçılıq, tərəvəzçilik, üzümçülük, pambıqçılıq, meyvəçilik, quşçuluq, arıçılıq, heyvandarlıq sahələrini inkişaf etdirmək potensialı var. Bundan başqa sənaye parkları və rayonları, aqro və texnoparklar da daxil olmaqla, bu sahələrə investisiyaların tətbiq olunması üçün müxtəlif tipli mexanizmlər tətbiq olunacaq.

Nəticə

Qarabağ iqtisadi regionunun bərpası ilə bağlı həyata keçirilən layihələr onu göstərir ki, Azərbaycan həmin əraziləri regionun ən inkişaf etmiş ərazilərindən birinə çevirməyi qarşıya məqsəd kimi qoymuşdur. Azad edilmiş ərazilərin böyük təbii resurslara və ehtiyatlara malik olması bu məqsədin əldə edilməsinə imkan yaradır. Həyata keçirilən nəqliyyat layihələrinin əhatəli olması və Qarabağa müxtəlif istiqamətlərdən hərəkət etməyə imkan yaratması gələcəkdə bu regionun qonşu ölkələr ilə iqtisadi əlaqələrin qurulmasında əsas tranzit əraziyə çevrilməsinə imkan yaradacaqdır. Nəticədə regional ölkələr arasında ticarət əlaqələri genişlənməyə olacaqdır. Ona görə də azad edilmiş ərazilərdə zəruri infrastrukturun yaradılması təkcə Azərbaycan üçün deyil, eyni zamanda qonşu ölkələr üçün də əhəmiyyətlidir. Nəqliyyat layihələrinin, o cümlədən hava limanlarının tikintisi eyni zamanda Qarabağın malik olduğu turizm potensialının da reallaşdırılmasına imkan yaradacaqdır. Bu isə son nəticədə Azərbaycanın turizm sektorunun inkişafına töhfə verəcəkdir. Qarabağ regionunun bərpası və orada mövcud olan iqtisadi imkanların bərpa edilməsi həmin ərazilərin ölkə iqtisadiyyatında payının işğaldan əvvəlki səviyyəyə çatmasına şərait yaradacaqdır (Məmmədov). Bu isə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına imkan yaratmaqla yanaşı qeyri-neft sektorunun inkişafını əsaslı şəkildə dəstəkləyəcəkdir. Ümumilikdə isə Qarabağın sürətli inkişafı regionun ümumi inkişafına töhfə verməklə indiyədək Ermənistanın işğalçı siyasəti nəticəsində istifadə edilməmiş imkanların tam olaraq reallaşdırılmasına şərait yaradacaqdır. Qarabağda davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi isə regionda davamlı sülhün yaranmasına və zərərli münaqişələrin yenidən yaranmasının qarşısının alınmasına imkan yaradacaqdır (12).

Ədəbiyyat

1. Rzazadə, Ə. Mənəvi dəyərlər və ətraf mühitin mühafizəsi.
2. Hüseynov, B. Qarabağın təbiəti və ekologiyası.
3. Yeniazerbaycan.com/MEDIA-e72834_az.html
4. Mahmudov, C. (2008). Ekologiya (mühazirələr toplusu). Bakı.
5. Modern.az
6. Məmmədov, Q.Ş., Xəlilov, M.Y. Ekologiya və ətraf mühitin mühafizəsi.
7. Müseyib, M.A. (1998). Azərbaycanın fiziki coğrafiyası. Bakı.
8. Məmmədov, Q., Məmmədova, S., Hüseynli, E., Həşimov, A. Sosial ekologiya (sosioekologiya)
9. Aircenter.az
10. Biologiya 7-8-ci sinif, s.1-2.
11. Məmmədov, Z. Təbiətdən istifadənin iqtisadiyyatı.
12. 525.az/news/204388-qarabagin-ve-serqi-zengezurun-ekoloji-yaralari-isgaldan-qalan-zedeler

Göndərilib: 25.02.2023

Qəbul edilib: 03.06.2023